

Pronominit *see*, *tema* ja *ta* viron puhekielessä

Kielen pronominijärjestelmän ytimen muodostavat persoona- ja demonstraatiivipronomininit. Viron persoonapronomininit muistuttavat paljon suomen persoonapronomineja; suomen persoonapronomineista poikkeaa vain 3. persoonan pronomini *tema*, joka historiallisesti vastaa suomen pronominia *tämä*. Viron ja suomen ero on lähinnä siinä, että viron kirjakeielessä joka persoonapronominista on käytössä kaksi muotoa, lyhyt ja pitkä: *mina/ma*, *sina/sa*, *tema/ta*, *mei/me*, *teiel/te*, *nema/dnad*. Suomessa lyhentyneet *mä*, *sä* jne. kuuluvat vain puhekieleen.

Demonstratiivipronominina käytetään virossa eniten pronominia *see*, joka ei tavallisesti sisällä minkäänlaista informaatiota referentin sijainnista ja on siis itse asiassa neutraalipronomini. Tietyissä tilanteissa esiintyy kuitenkin etelävirossa peräisin oleva pronomini *too*, joka viittaa kaukaiseen referenttiin. Jos tekstissä esiintyy pronomini *too*, voi pronomini *see* tarkoittaa myös 'lähellä oleva referentti'. Vaikka pronomini *temalta* on perinteisten selitysten mukaan persoonapronomini, joka viittaa elolliseen referenttiin, käytetään sitä usein viittaamaan myös elottomiin referentteihin. Pronominien *see* ja *temalta* käyttöä virossa ei ole kuitenkin vielä riittävästi tutkittu. Tässä artikkelissa yritän selittää, milloin virossa erilaisiin referentteihin viitataan *see*- ja milloin *temalta*-pronominilla.

1. Deiksis

Pronomininit ovat deiktisiä ilmauksia, mikä tarkoittaa, että niiden merkitys riippuu ratkaisevassa määrin puhetilanteesta. Deiktisten ilmausten semantiikkaa on käsitelty eri näkökulmista. Tässä artikkelissa on otettu huomioon lähinnä kaksi näkökulmaa: J. Lyonsin esittämä referentin luonteesta riippuva entiteettien luokkajako ja referentin sijainnista riippuva jako ekso- ja endoforaksi (esim. Halliday–Hasan 1976).

Entiteetti on jotakin, joka "exists and can be referred to" (Lyons 1977, 445). Klassikoksi on tullut J. Lyonsin esittämä entiteettien luokitus. Sen pääideana on, että valitsemalla oikea pronomini on mahdollista viitata reaali-maailmassa tai kuviteltavassa maailmassa kaikkeen. Referentin luonne ratkaisee, millainen kielellinen ilmaus sitä vastaa. Lyons (1977, 442–445) jakaa entiteetit kolmeen asteeseen:

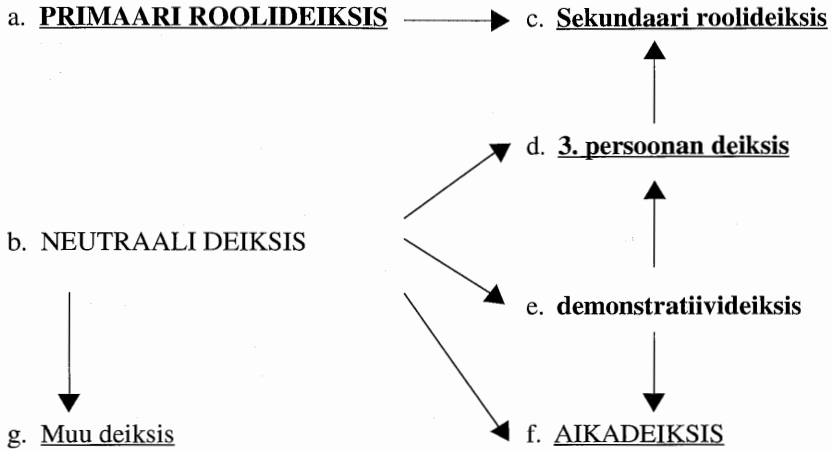
- 1) ensimmäisen asteen entiteetit – reaali-maailman materiaaliset objektit (elolliset ja elottomat);
- 2) toisen asteen entiteetit – tapahtumat, prosessit, tilanteet;
- 3) kolmannen asteen entiteetit – propositiot (lauheet, mielipiteet).

Lyonsin näkökulmasta ei siis ole oleellista, onko deiktisen ilmauksen referenti elollinen vai eloton; tärkeitä ovat sen ajalliset ja paikalliset piirteet. Ensimmäisen ja toisen asteen entiteeteillä on aika ja paikka, ensimmäiset pikemmin *ovat* ajassa ja paikassa, toiset pikemmin *tapahtuvat*. Kolmannen asteen entiteetit eivät sijaitse konkreettisesti ajassa ja paikassa; niiden luonteeseen kuuluu se, että ne voivat olla tosia tai epätosia.

Toinen mainitsemani näkökulma deiksikseen perustuu puhetilanteessa aina olemassa olevien maailmojen keskinäiseen eroon. Materiaalisen maailman ohella on vielä olemassa dialogin sisämaailma. Jos deiktisen ilmauksen referenti kuuluu materiaaliseen maailmaan, sitä käsitellään eksoforisena. Jos deiktisen ilmauksen referenti onkin dialogissa tai puhujien ajatuksissa, sitä käsitellään endoforisena. (Halliday–Hasan 1976, 33.) (Ajatusten maailmaa on kyllä pidetty myös erillisenä referenttien "sijaintipaikkana", esim. deiktologian klassikko K. Bühler käyttää nimitystä "*Deixis at Phantasma*" (Bühler 1982), mutta pronominiinien käytön näkökulmasta ei näy olevan eroja muiden endoforisten ilmausten suhteen.) Tietysti myös endoforisilla ilmauksilla on referenti ulkomaailmassa, mutta siihen ei viitata suoraan vaan korrelaattisanan kautta. Tästä syystä kaikki endoforiset ilmaukset eivät olekaan samaa semanttista luokkaa, vaan niiden semanttiset piirteet riippuvat korrelaattisanan merkityksestä. Jos pronominin korrelaattisana sijaitsee edeltävässä tekstissä, käytetään viittauksesta termiä *anafora*, jos taas pronominia vastaava sana on vasta seuraavassa tekstissä, käytetään termiä *katafora* (Halliday–Hasan 1976, 33).

2. Viron pronominiinien tutkimus

Viron kieliopissa on persoonapronomineja ja demonstratiivipronomineja kuvattu kahtena suhteellisen selvärajaisena ja jakamattomana luokkana. Ilmeisesti tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa, vaan persoonapronomininit jakautuvat pragmaattisin perustein vielä yksityiskohtaisemmin. Larjavaara (1990, 35) on esittänyt seuraavan kaavion, jota voidaan käyttää pronominiinien viittaus-suhteiden analysointiin:

Tämän artikkelin kannalta on otettava esiin lähinnä seuraavat: 1) neutraali deiksis, joka viittaa endoforisesti tai eksoforisesti referentiinsä antamatta lisätietoa tämän sijainnista tai roolista ja jonka tyypillisenä edustajana Larjavaara pitää viron pronominia *see* (Larjavaara 1990, 36–37); 2) 3. persoonan deiksis, joka on muihin persoonadeiksiksiin verrattuna toisenlaisessa asemassa, koska sen referentti ei osallistu dialogiin (viron *temalta*); 3) demonstratiivideiksis, joka informoi referentin sijainnista (tyypillisiä edustajia suomen *tämä, tuo* ja *se* sekä eteläviron *too*).

Viron pronomini *see* kuuluu Larjavaaran mukaan myös demonstratiivideiksisen järjestelmään ja sen voisikin luokitella neutraaliksi demonstratiivideiksisikseksi (Larjavaara 1990, 37). Joka tapauksessa 3. persoonan deiksis, neutraali deiksis ja demonstratiivideiksis ovat niin lähellä toisiaan, että niiden käytön vaihtelevuus on semanttisesti täysin luonnollista.

Viron pronominijärjestelmää on tähän asti tutkittu aika vähän. Suurin osa kieliopeista lähinnä vain luokittelee pronomineja persoona-, demonstratiivi-, refleksiivi- ym. pronomineiksi. Hieman enemmän tietoa löytyy Valter Taulin ja Hannu Remeksen kieliopeista (Tauli 1983, Remes 1982) sekä uudesta *Eesti keele grammatika* -teoksesta (Erelt et al 1993). Tarton yliopistossa on aiheesta kirjoitettu myös pari diplomitutkielmaa (esim. Vseviiov 1983); tekstin sidoksisuuden näkökulmasta pronomineja on käsitellyt Tiit Hennoste (Hennoste 1982). Tämän artikkelin kannalta on tärkeintä referoida sitä, mitä on kirjoitettu lyhyen ja pitkän pronomini muodon sekä pronominiinien *see* ja *temalta* käytöstä.

Viron omaperäiseksi piirteeksi on katsottu persoonapronominiinien lyhyet ja pitkät muodot, joilla on kullakin oma syntaktis-semanttinen tehtävänsä. Teh-

tävien määrittely ei kuitenkaan ole yksinkertaista. Yleisesti on arveltu, että pitkää muotoa (esim. *tema, temale*) käytetään lausepainollisessa, lyhyttä (esim. *ta, talle*) lausepainottomassa asemassa (esim. Tauli 1983, Remes 1982). Pitkä muoto siis tavallisesti signaloi, että se referentti, johon pronominilla viitataan, on jollakin tavalla jonkin muun referentin vastakohtana tai muuten jotenkin rematisoidussa asemassa. Jos joku sanoo *Mina tulen homme loengule* 'Minä tulen huomenna luennolle', hän ilmeisesti painottaa itseään ja siis sanaa *mina* ja implikoi, että muut eivät tule luennolle. Jotkut tutkijat ovat myös huomanneet, että lyhyen ja pitkän muodon käytössä ei ole selvärajaisia sääntöjä: vaikka pitkiä muotoja saa käyttää myös lausepainottomassa asemassa, ei lyhyitä muotoja kuitenkaan saa käyttää lausepainollisessa asemassa (esim. Palmeos 1981, Vsevirov 1983). Joissakin sijoissa on kustakin pronominista vain yksi mahdollinen muoto (esim. partitiivi *mind, sind, teda*), joskus taas toinen muodoista on harvinainen (esim. komitatiivi *temaga, ?taga*).

Tässä artikkelissa käsitellään pronomineja *tema* ja *ta* perinteisesti saman pronominin variantteina (siis pronominina *temalta*), vaikka niiden historiallinen tausta on ollut erilainen (ks. Larjavaara 1986). Nykyvieron puhuja käyttää niitä kuitenkin saman pronominin eri muotoina, samoin kuin esim. pronomineja *meielme* tai *sinalsa*.

Toinen tämän artikkelin näkökulmasta oleellinen perinteinen käsitys koskee pronominin *see* käyttöä. Jos viroa äidinkielenä puhuvalta ihmiseltä kysytään, milloin hän käyttää muotoa *see* ja milloin muotoa *temalta*, on vastaus aina: *see* on eloton, *temalta* elollinen. Tilanne muistuttaa siis aika paljon suomalaisten spontaania mielipidettä pronominien *se* ja *hän* suhteesta; ero on vain siinä, että eläimiin viitataan virossa, toisin kuin suomessa, myös persoonapronominilla *temalta*. Todellisuudessa käytetään niin puhe- kuin kirjakielissä pronominia *temalta* viittaamaan myös elottomaan referenttiin. Kirjakielissä pronominin *temalta* käyttö riippuu ilmeisesti kirjoittajan suhtautumisesta oikeakielisyyteen, koska yleisesti käsitetään, että on oikein viitata pronominilla *see* elottomaan entiteettiin.

Oikeastaan valinnasta kahden pronominin välillä voi puhua vain yksikössä ja monikon nominatiivissa, koska muissa sijoissa monikkomuodot eivät eroa toisistaan. Monikossa on siis yksikön kolmen variantin sijasta käytettävissä vain kaksi, esim. yks. *temale/talle+sellele*; mon. *nendele/neile*.

Se seikka, että *temalta* ei ole virossa ainoastaan persoonapronomini, on mainittu myös parissa kielioipissa (Erelt et al. 1993, 208). Tauli (1983, 323) kirjoittaa seuraavasti:

In general *see* replaces an inanimate noun and a sentence, *ta* replaces an animate noun. If in a preceding sentence or clause one speaks about two beings or things, then *see* refers to the latter and *ta* to the former. If in the preceding text one speaks about a being and a thing, then in general *ta* refers to the being and *see* to the thing. Partly in the case of two beings *ta*

refers to the latter if it appears from the context whom one speaks about. Partly *ta* refers to a thing which is not within sight.

Myös Remes on osoittanut, että lauseen selvyttä ajatellen voidaan kahdesta esineestä pronominin *ta* viitata ensimmäisenä mainittuun (Remes 1982, 106). Nämä seikat koskevat lähinnä kirjoitettua kieltä. On epätodennäköistä, että puhutussa kielessä olisi mahdollista käyttää sellaisia kriteerejä kuin aikaisemmin mainittu tai myöhemmin mainittu, koska tämä vaatisi kuulijalta paitsi merkityksen myös lauserakenteiden muistamista.

Aika lähelle oman artikkelini lopputuloksia tulee Vseviiov diplomitutkimassaan ”Lauseidenvälinen pronominalisaatio virossa”. Pohtiessaan pronominin *temalta* käyttöä hän kirjoittaa:

Pronominin *tema* käyttö on suppeampaa kuin demonstratiivipronominin *see*. *Tema* on konkreettisempi; se viittaa sanaan tai fraasiin, pidempään tekstinosaan *tema* ei viittaa. — Pronominia *tema* ei käytetä demonstratiivisesti vaan ainoastaan anforisesti. Tämäkin viittaa *teman* konkreettisempaan merkitykseen. (Vseviiov 1983, 45–46.)

Pronominin *temalta* käyttö on kuitenkin rajoitettu myös syntaktisesti.

Attributiivisesti (artikkelimaisesti) saa käyttää vain pronominia *see* (*see tüdruk ”tämä tyttö”*; suomalaisten viron kielen opiskelijoiden usein tuottama **tema tüdruk* on siis väärä muoto tai tarkoittaa *”hänen tyttänsä”*). Periaatteessa attributiivisessa asemassa on käytettävissä myös eteläviron *too* (*too tüdruk ”tuo tyttö”*), mutta yleiskielessä attribuuttina esiintyvä *too* on aika harvinainen ja esiintyy lähinnä menneisyyteen viittaavassa ilmauksessa *tol ajal*. Ilmeisesti yleisvirossa pronominin *too* viitataan vain eksoforisesti (demonstratiivisesti) ja pronominin käyttö on aika yksilöllistä ja sidoksissa puhujan murtaustaan. Toinen syntaktinen asema, jossa ei ole mahdollista käyttää pronominia *temalta*, on upotelukseen korrelaattisana (*Olen mõelnud ka seda, miks Mari haigeks jäi* ’Olen miettinyt sitäkin, miksi Mari sairastui’).

3. Pronominin *see* ja *tema/ta* radiokeskusteluissa

Tutkiakseni pronominiin *see* ja *temalta* esiintymistä viron puhekielessä nauhoitin syksyllä 1994 Tarton paikallisradion keskusteluja. Suosin ei-ammattilaisia haastattelijoina ja haastateltavia sekä mahdollisimman epämuodollisia keskusteluja. Nauhoitetut keskustelut käsittelivät lähinnä kulttuuria ja politiikkaa.

Käytössäni ollut aineisto on tietysti yksipuolinen. Radiokeskusteluissa ei tavallisesti viitata eksoforisesti mihinkään. Vain parissa tapauksessa puhuttiin studiossa olevista musiikkilevyistä ja yhdessä torilla nauhoitetussa keskustelussa torihinnoista (ks. (9)); tässä viitattiin myös myytäviin tavaroihin. Melkein kaikki esimerkkini ovat siis endoforisia. Toinen rajoitus koskee keskus-

telun aiheita: puhutaan lähinnä kulttuuritapahtumista, julkisuuden ihmisistä, valtioista, tieteestä ym. Keskusteluista puuttuvat siis arkielämän esineet, eläimet ja läheiset tuttavat. Niinpä ei ole mahdollista päätellä mitään esim. referenttiin suhtautumisen tai referentin tuttuuden pragmaattisesta vaikutuksesta viittaukseen. Ilmeisesti viron puh kielessä viitataan aika usein pronomiinilla *see* myös henkilöön (niin kuin suomessakin), ja on mahdollista, että myös virossa henkilöön viittamiseen liittyy joitakin puhujan ja vastaanottajan mielipiteitä esim. referentin arvokkuudesta (Erelt et al. 1993, 209; suomen pronominijärjestelmän pragmaattisista piirteistä ks. esim. Hakulinen 1988, Yli-Vakuri 1986).

Radiokeskustelujen nauhoituksista keräsin 500 ei-attributiivista pronomien *see* ja *temalta* käyttötapauksia ja luokittelin ne sen mukaan, millaiseen entiteettiin ne viittasivat. Tutkimukseni kohteena oli lopuksi kuitenkin vain 437 esiintymää, koska tilastotietojen ulkopuolelle oli edellä mainitsemistani syistä jätettävä sekä upotelausoiden korrelaattisatant että monikkomuodot (paitsi monikon nominatiivi). Pronominin *see* esiintymistajuuden mukaan muodostui kolme käytöltään toisistaan eroavaa ryhmää: 1) henkilöt, 2) elottomat objektit ja 3) tilanteet ja propositiot. Seuraavassa kuvailen näitä ryhmiä yksityiskohtaisemmin.

1) *Henkilöt ja henkilöiden tavoin toimivat yritykset, organisaatiot ja valtiot.* Esimerkkejä oli yhteensä 109. Tässä ryhmässä oli selvästi eniten pronominin *temalta* tapauksia. *See* esiintyi vain 10 kertaa, siis noin 9 %:ssa viittauksista. Henkilöihin viitattiin odotuksenmukaisesti melkein aina pronomiinilla *temalta*, esim. (1b) ja (1c). Ainoat poikkeukset olivat predikatiivilauseet, joiden rakenne on *see* on X (nimi/ammatti), esim. (1a) ja (2).¹

- (1a) meil on üks osatäitja veel (.) *see* on Rita
 (1b) Dolgihh (.)aga tal [= Rita Dolgihhil] on praegu töötrauma (.) nii
 (1c) et tulevikus loodame teda [= Rita Dolgihhi] siiski näha
 (2) kuulame nüüd laulu mille autori nime kohal seisab nimi Ringo Starr
 (.) *see* [= Ringo Starr] on siis muidugi trummilööja

Predikatiivilauseessa viitataan subjektiin pronomiinilla *see* muissakin tapauksissa kuin henkilöistä puhuttaessa. Näissä lauseissa tuodaan diskurssiin uusi entiteetti, joten tällaista käyttöä voisi nimittää myös (kvasi)demonstratiiviseksi viittaukseksi. Rakenteeltaan predikatiivilauseet muistuttavat esittelylauseita (*Palun saage tuttavaks, see on Riina.* 'Tutustukaa toisiinne, tämä on Riina.'). Aina on kyse kataforisesta viittauksesta, koska todellinen referentti tuodaan

¹ Litterointimerkkejä:

. neutraalilauseuman intonaatiollinen loppupiste
 ? kysyvän lausuman intonaatiollinen loppupiste
 (.) mikrotauko
 [kahden keskustelijan samanaikaisesti puhuma
 [tekstinosa
 /.. / väliin jäänyt tekstinosa

esiin vasta *see*-viittauksen jälkeen predikatiivina. Käyttämällä näissä tapauksissa pronominia *see* puhuja ikään kuin viittaa johonkin diskurssin ulkopuoliseen maailmaan. (Kvasi)demonstratiivinen käyttö selittää ilmeisesti myös kirjallisissa teksteissä esiintyvät *see*-pronominin henkilöviittaukset, esim. (keskustellaan kahdesta näkyvässä olevasta tiedemiehestä) *Ja kui teine on litsents, siis trügib see* [= litsents] *end varsti tohtriks* (Laine 1991, 128).

Samalla tavalla kuin henkilöihin myös valtioihin viitataan melkein aina pronomiinilla *temalta*. Poliittikkakeskusteluissa tämä on tietysti täysin loogista, koska valtiot toimivat kansainvälisissä suhteissa subjekteina, mutta usein viitataan muissakin konteksteissa valtioon tai sen alueeseen pronomiinilla *temalta*. Esimerkissä (3) käytetään ensin esittelylauseessa pronominia *see* (3a), mutta sen jälkeen käytetään pronominia *temalta* (= Chile), vaikka Chileä ei käsitelläkään poliittisena subjektina vaan pikemmin alueena (3b–f).

- (3) A: üks neist maadest kuhu ma minna tahaksin
 (3a) *see* on Chile.
 B: aga miks?
 (3b,c) A: krt (.) *tema* ja *temas* [= Chiles] on mingi (.) selles kandis on üldse mingi kohutav külgetõmbejõud (.) ja ma ei ütleks et ma oleks nüüd niimooodi
 (3d) (.) et ma oleks nüüd lugenud *tema* [= Chile] kohta (.)
 (3e) *ta* [= Chile] on seal teisel pool Ande eks ole (.) seal
 (3f) (.) ma ei tea *temast* [= Chilest] midagi (.)

Pronominilla *see* viitattiin valtioihin joskus myös muissa kuin esittelylauseissa. Valtio on kuitenkin vähemmän elollinen kuin todellinen henkilö. Näyttää siltä, että jos valtiota kuvitellaan alueena, on pronominin *see* käyttö todennäköisempää kuin subjektina käsitelystä valtiosta puhuttaessa, mutta tämä ei ole sääntö vaan pikemmin tendenssi (vrt. 3b–f).

Esimerkissä (4) voi yksi *see*-pronominin valintaan vaikuttavista tekijöistä olla pronomini *sinna* 'sinne', joka osoittaa, että Tšekkoslovakia on hahmotettu pikemminkin alueeksi kuin poliittiseksi subjektiksi.

- (4) kui olid sündmused Tšehhoslovakkias oli teada üheksakümne viie protsendise tõenäosusega et NATO ei sekku sinna sest *seda* [= Tšehhoslovakkia] peetakse Nõukogude Liidu (.) noh sisuliselt Venemaa mõjusfääriks

Sama periaate pätee ilmeisesti myös yrityksiin, organisaatioihin ym. Jos niitä ei hahmoteta toimiviksi subjekteiksi, on mahdollista käyttää pronominia *see*, vaikka yhtä hyvin voi tällöinkin viitata pronomiinilla *temalta*. Tärkeää näyttää olevan se, millaisten muiden sanojen yhteydessä jotakin pronominia käytetään: jos esim. lauseen predikaatti edellyttää semanttisesti elollista subjektia, on aika luonnollista, että käytetään pronominia *temalta*.

2) *Elottomat objektit, konkreettiset toiminnot ja tapahtumat*. Toisen entiteettien ryhmän muodostavat aineistossani materiaaliset objektit ja konkreettiset kulttuuritapahtumat (esimerkkejä oli 98). Aluksi näyttää syntyvän risti-

riita Lyonsin entiteettien jakoon, koska sellaiset referentit kuin *baletti* tai *esitelmä* pikemminkin *tapahtuvat* kuin *ovat*. Toisaalta ne eivät myöskään ole prosesseja vaan (erityisesti tekijän kannalta) tietyn toiminnan tuloksia samoin kuin *taulu* tai *kirja*, vaikka viimeksi mainitut ovatkin materiaalisia objekteja. Ihminen voi siis puheessaan konkretisoida ja objektivoida myös prosesseja ja tapahtumia, vaikka ne eivät olekaan prototyyppisiä ensimmäisen asteen entiteettejä.

Tässä ryhmässä oli 53 *see*-pronominia ja 45 *temalta*-proniminia; pronominin *see* osuus oli siis 54 %. Kyse ei ole kuitenkaan täysin vapaasta vaihtelusta, vaan pronominin valinta riippuu suuresti lauseen rakenteesta. Painottomassa, tunnusmerkittömässä asemassa käytetään tavallisesti pronominia *temalta* (esim. (5)), *see* taas valitaan jostakin tietystä syystä ja se on siis tunnusmerkillinen. Kuitenkaan *see* ei tunnu mahdottomalta yhdessäkään tämän ryhmän *temalta*-pronominin käytön tapauksessa.

(5) (taiteilijan haastattelu)

A: ja ma ei piinle piltide juures kaua

B: tähendab selles mõttes (.) et sa teed *ta* [= pildi 'taulun'] valmis ja jääd rahule

A: [ma teen *ta* [= pildi] valmis no ja sis ma (.) noh mul on juba teised käsil ja ja kuin *ta* [= pilt 'taulu'] on kehva eks ma viskan *ta* [= pildi] minema

Tässäkin ryhmässä esittelylause vaatii aina pronominia *see*. Mutta on myös muita tekijöitä, jotka saattavat vaikuttaa pronominin *see* valintaan. Ensiksikin, jos kontekstissa esiintyy henkilö, johon periaatteessa olisi mahdollista viitata pronominilla, käytetään henkilöstä pronominia *temalta* ja ei-henkilöstä pronominia *see*. Periaate on siis sama kuin Taulin mainitsema. Esimerkissä (6) on lausumassa (a) käytetty pronominia *see* (= asi, pilt 'taulu'), jotta vältettäisiin tulkinta *see* = kunstnik 'taiteilija'; myöhemmin on samasta referentistä käytetty pronominia *ta* (6b).

(6) (taiteilijan haastattelu, kyseessä taulun valmistumisen nopeus)

A: kuin keegi tegi mingi asja kahe tunniga

(6a) valmis (.) et *see* [= pilt] siis on niisugune nõrk või läbimõtle mata.

B: mhm

A: minu meelest see väljatuleku aeg ei mängi mingit rolli

B: jah

A: mõni asi valmib [aastaga

(6b) B: [ta [= pilt 'taulu'] võib ka pikalt tulla (.)

(6c) aga *see* [= valmimisaeg 'valmistumisaika'] ei mängi mingit rolli

Toinen tärkeä tekijä, joka määrää pronominin valintaa, on genetiivillä järjestyvä postpositio (7, 8), joka tavallaan nostaa pronominin painolliseen asemaan. Pronominin *temalta* käyttö näyttää näissä rakenteissa aika epätodennä-

köiseltä, samoin muiden persoonapronominien lyhyen muodon käyttö (*minu järgi* / **mu järgi*). Aineistostani ei löytynyt yhtään sellaista tapausta, jossa pronomini *temalta* esiintyisi postposition kanssa, vaikka tämä joissakin lausumissa olisi voinut oman kielikompetenssini perusteella olla mahdollista. Niinpä esimerkissä (8) voisi olla *selle*-pronominin sijasta *tema*, joka viittaisi yksitulkintaisesti tauluun. Nauhoittamassani keskustelussa esimerkkilauseen (8) *selle*-pronominin referentti jää epäselväksi; se voi olla yhtä hyvin *taulu* (eloton, konkreettinen entiteetti) kuin *taulun maalaminen* (prosessi).

(7) kui otsustada nüüd selle taustpaberi üle, mida Valge Maja pressiteenistus on levitanud (.) siis *selle* [= taustadokumendi] järgi see teema Moskvast kindlasti üles tõstetakse

(8) sa maalid täpselt sellise pildi nagu ma tahan. ma maksan sulle *selle* [= pildi 'taulun' tai pildi tegemise 'taulun maalaamisen'] eest kümme tuhat krooni

Edellä sanomani pohjalta voisi päätellä, että pronomini *temalta* toimii usein pronominin *see* painottomana varianttina, melkein samoin kuin *ma* on pronominin *mina* painoton variantti. Lausepainollinen asema vaatii viittaamaan ei-henkilöihin pronominilla *see*. Pronominin *tema* asema on moniselitteinen: se toimii henkilöihin viitattaessa lausepainollisena varianttina, ei-henkilöiden kohdalla taas lausepainottomana (ks. esim. (3b, c, d, f)). *Ta* on aina lausepainottomassa asemassa ja viittaa usein myös elottomiin objekteihin mutta pääasiassa vain anaforisesti. Tämä selittää myös aika odottamattoman *ta*-pronominin käytön esimerkissä (9): vaikka referentti (villatakki) on tilanteessa mukana ja lause on rakenteeltaan predikatiivilause (ei kuitenkaan esittelylause), pronominia *ta* on käytetty ilmeisesti nimenomaan anaforiseen ja painottomaan viittaukseen.

(9) (torihaastattelu)

myyjä: see kampsun maksab kakssada (.) kohe vaatame (.) kakssada viiskümmend krooni (.) *ta* [= kampsun 'villatakki'] on angoora

Esimerkkiaineistossani oli yksi haastattelu, jossa keskusteltiin astronomiasta, astrologiasta, kosmologiasta jms. Tiedevaloihin viitattiin samoin kuin kulttuuriobjekteihin: viitattaessa uuteen entiteettiin käytettiin pronominia *see* (esim. (10a), viitattaessa tunnettuun entiteettiin käytettiin anaforisesti melkein aina pronominia *temalta* (10b–d).

(10) A: kuidas sina kuin füüsik ja kosmoloog suhtud

(10a) astrologiasse? on *sellel* [= astroloogial] üldse mingit praktilist tähtsust?

B: astroloogial on minu meelest suur

(10b) praktiline väärtus. *ta* [= astroloogia] on arvestatav võimalus

(10c) raha teenida paljudel (.) kellele *ta* [= astroloogia] huvi pakub. kuid teaduslikku väärtust (.) väärtust inimeste ja sündmuste etteennustamiseks (.)

(10d) minu meelest *temal* [= astroloogial 'astrologialla'] ei ole

3) *Toisen ja kolmannen asteen entiteetid.* Tähän ryhmään kuuluvat tilanteet, tapahtumat (paitsi objektivoidut) ja prosessit ynnä propositioidet ja tekstinkatkelmat (esimerkkejä oli yht. 225). Näihin viitataan tavallisesti pronomiinilla *see*, mutta kuitenkin oli 15 tapausta, joissa käytettiin pronominia *ta*. *Tema* ei esiintynyt kertaakaan. *See* esiintyi siis 94 %:ssa kaikista tämän ryhmän viitauksista. Esimerkissä (11) viitataan pronomiinilla *see* toimintaan (taidemaalaukseen); tavallaan on kyse samantyyppisestä referentistä kuin *astrologia* esimerkissä (10). Tällaiset esimerkit kuuluvatkin ilmeisesti toisen ja kolmannen ryhmän väliselle raja-alueelle. Pronominin *see* valintaan saattaa tietysti vaikuttaa sekin, että esimerkissä (11) pronominia käyttää haastattelija, joka tuo uuden teeman diskurssimaailmaan (samoin kuin esimerkissä (10a)).

(11) (taiteilijan haastattelu)

kas sa arvad et see asi mida sa teed see maalimine (.) kas *see* [= maalimine] aitab sul elada (.) *see* [= maalimine] aitab sul mõista inimesi

Esimerkissä (12) viitataan pronomiinilla *see* tiettyyn vastaukseen, siis tekstinkatkelmaan, jota voi käsitellä propositiona (Lyonsin kolmannen asteen entiteetinä).

(12) (politiikkakeskustelu)

A: võibolla on tegemist lihtsalt naljaga vastuse asemel.

B: noh (.) *seda* [= tiettyä lausetta edellisestä tekstistä] võib ka niimoodi tõlgendada

Pronominien *see* ja *temal/ta* käyttö antaa mahdollisuuden erotella konkreettisia ja abstraktisia referenttejä, siis toisen ryhmän objekteja ja kolmannen ryhmän tapahtumia/propositioita. Jos kontekstissa on konkreettinen ja abstraktinen eloton entiteetti, viitataan konkreettiseen tavallisesti pronomiinilla *temal/ta*, abstraktiseen pronomiinilla *see*.

Esimerkissä (13) on kaksi entiteettiä, joihin viitataan pronomiinilla: *ta* [= virolainen taide] (ks. (13b,c) voisi kuulua toiseen ryhmään ikään kuin objektimainen entiteetti); *see* [= taiteen esitleminen] (prosessi, vähemmän konkreettinen kuin *taide*, ks. (13d)). (13a) on esimerkki pronominin *see* käytöstä upotelauseen korrelaattisanana, joka tässä tapauksessa saattaa osaltaan vaikuttaa siihen, että *taiteeseen* viitataan pronomiinilla *ta*; muuten olisi samassa lauseessa kaksi samanlaista pronominia, jotka viittaisivat eri entiteetteihin.

(13a) A: kas eesti kunst on üldse väärt *seda* [upotelauseen korrelaattisanana] (.) et

(13b) *teda* [= eesti kunsti 'virolaista taidetta'] demonstreerida /.../

(13c) B: /.../ ja muidugi me peame ütleva, et väärt *ta* [= eesti kunst 'virolainen taide']

(13d) *seda* [= demonstreerimist 'taiteen esitlemistä'] on.

Tapahtumiin ja propositioihin viitataan siis tavallisesti pronominilla *see* (ks. myös (6c)). Tietysti joskus on aika vaikea erottaa, onko ei-materiaalinen entiteetti hahmotettu objektiksi tai käytetäänkö esim. pitkäaikaisesta tapahtumasta (oikeudenkäynti esimerkissä (14)) pronominia *temalta*. Kyseessä on siis nytkin tendenssi, ei tiukka sääntö: mitä konkreettisempi on entiteetti, sitä useammin siihen viitataan pronominilla *temalta*.

- (14) (keskustelu oikeudenkäynnistä, nimet on vaihdettu)
 (14a) A: ja Mart (.) *see* [tietty propositio] tähendab vabandust
 (14b) *sedä* [= kohtuprotsessi 'oikeudenkäyntiä'] on kogu aeg nimetatud Mardi ja Tammiku vaheliseks kohtuprotsessiks (.) kuigi tegelikult protsessid sa härra Tamme ja (.)
 (14c) sa loodad *sedä* [= kohtuprotsessi] vist mitte niivõrd võita kui et see asi vaibuks iseenesest.
 B: noh (.) ma ei tea (.) muidugi kõige parem
 (14d) oleks nimelt just *see* (.) et *ta* [= kohtuprotsess] vaibuks iseenesest

Aineistossani oli kuitenkin kaksi esimerkkiä (15, 16), joissa melko abstraktisiin tilanteisiin viitattiin pronominilla *temalta*. Nämä kaksi esimerkkiä osoittavat sen, että ainakin *ta* voi joskus esiintyä *see*-pronominin sijasta myös eikonkreettisiin referentteihin viitattaessa, vaikka *ta* prototyypillisesti vaatii konkreettista referenttiä.

- (15) (keskustelu A:n mahdollisista työpaikoista)
 A: *see see* on asi mis mulle võibolla meeldiks isegi kõige rohkem just nimelt öövaht olla (.) *ta* [= yövahtina työskenteleminen] annab ikka kõige rohkem vaba aega
 (16) (taiteilijan haastattelu)
 A: ja jah. sa proovisid pilti ära seletada kohe niimoodi üksi.
 B: ei aga *ta* [= tilanne kokonaisuutena] nii oligi

Propositioihin viittaamassa käytettiin kuitenkin aina pronominia *see*. Jos kyseessä on lause, on ainoa mahdollinen pronomini *see*, esim. *see tähendab* 'tämä tarkoittaa'. Lause *ta tähendab* on mahdollinen vain viitattaessa yhteen sanan. Sana toisin kuin lause voi siis olla hahmotettu "objektiksi". Esimerkissä (17) viitataan monta kertaa pronominilla *temalta* politiikkatermiin *rauhankumppanuus*.

- (17) (politiikkakeskustelu)
 kuna *see* mõiste on väga veniv siis (.) veniv
 (17a) mõiste on *see* et *ta* [= rahupartnerlus 'rauhankumppanuus'] võib nii laiali valguda (.)
 (17b) et *tast* [= rahupartnerlusest] ei ole mitte midagi (.)
 (17c) *temast* [= rahupartnerlusest] ei või kinni võtta (.)
 (17d) *ta* [= rahupartnerlus] on sihuke amorfne asi

4. Lopuksi

Pronominien *see* ja *temalta* käyttöön viron puhekielessä vaikuttavat samanlaisesti eri tendenssit. Yhtäältä on kysymys elollisen ja elottoman entiteetin vastakkaisuudesta. Elolliseen referenttiin viitataan tavallisesti pronomiinilla *temalta*; pronominia *see* taas käytetään (ainakin neutraalissa tyylissä) ainoastaan demonstratiivisesti tai esittelylauseessa (lausetyyppi *see on X*). Lausepainollisessa asemassa viitataan elolliseen entiteettiin pronomiinilla *tema*, lausepainottomassa asemassa pronomiinilla *ta*. Toisaalta pronomiinilla *temalta* ei viitata ainoastaan elollisiin referentteihin. Mitä konkreettisempi on referentti, sitä suurempi on todennäköisyys, että siihen viitataan lausepainottomassa asemassa pronomiinilla *temalta*. Myös tapahtumat, prosessit ja tilanteet voidaan hahmottaa sen verran konkreettisiksi, että niihin viitataan pronomiinilla *temalta*. Elottomaan konkreettiseen entiteettiin viitattaessa käytetään lausepainollisessa asemassa pronominia *see*, lausepainottomassa pronominia *temalta* (*tema* toimii tässä asemassa vain pronominin *ta* suhteellisen harvinaisena varianttina). Propositioihin viitataan aina pronomiinilla *see*.

Toistaiseksi kysymys pronominien *ta* ja *tema* keskinäisestä suhteesta jää vielä ratkaisematta. *Tema* esiintyi aineistossani 25 kertaa, *ta* 126 kertaa. Eniten pronominia *tema* käytettiin henkilöiden ja valtioiden ryhmässä (20 kertaa). Muissa ryhmissä *tema* näyttää olevan *ta*-pronominin variantti, jota käytetään pitkissä *ta*-sarjoissa ikään kuin vaihteluksi (ks. (10d), (17c)). Pronominin *tema* käyttö merkitsee elollisten entiteettien kohdalla painollisuutta, muissa tapauksissa sillä voi olla joitakin muita pragmaattisia tehtäviä, mutta tämän asian selvittäminen vaatii lisäaineistoja.

LÄHTEET

- BÜHLER, KARL 1982 (1934): The Deictic Field of Language and Deictic Words. *Speech, Place and Action*. Ed. R. J. JARVELLA & W. KLEIN. John Wiley & Sons.
- ERELT, MATTI et al. 1993: *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Tallinn.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, RUQAIYA 1976: *Cohesion in English*. English Language Series 9. Longman.
- HAKULINEN, AULI 1988: Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. *Isosuinen nainen*. Toim. LEA LAITINEN. Helsinki.
- HENNOSTE, TIIT 1982: *Leksikaalne kohesioon eestikeelsetes tekstides*. Käsikirjoitus.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Demonstratiivit ja kielen kehitys. *Viriitaja*. Helsinki.
- 1990: *Suomen deiksis*. Helsinki.
- LAINEN, ANU 1993: *Konsta tai Pylkkänen, tema vai ta – miten henkilöihin viitataan Veikko Huovisen Havukka-ahon ajattelijassa ja sen vironnoksessa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics I-II*. CUP. Cambridge.
- PALMEOS, PAULA 1981: *Eesti keele grammatika II. Morfologia. Arv- ja asesõna*. Tartu.
- REMES, HANNU 1983: *Viron kielioppi*. Juva.
- TAULI, VALTER 1983: *Standard Estonian Grammar. Part II*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Uralica et Altaica Upsaliensia. Uppsala.

VSEVIOV, TIJU 1983 : *Lausetevaheline pronominalisatsioon eesti keeles*. Diplomitutkielma. Tarton yliopisto, viron kielen laitos.

YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

RENATE PAJUSALU: *The pronouns see, tema and ta in spoken Estonian*

The article deals with the alternation of the demonstrative pronoun *see* and the third person pronoun *temalta* in spoken Estonian. So far no thorough studies exist on this subject. A few grammars have noted that the third person pronoun *tema* and its short parallel form *ta* may under certain conditions refer to inanimate objects as well. The general view, however, is that *see* refers to an inanimate referent and *temalta* to an animate referent.

This study is based on the analysis of relatively free and colloquial conversations that were broadcast by Radio Tartu. I have collected 500 utterances that included the pronouns *see* and *temalta* and classified them into groups on the basis of the semantic characteristics of their referents. As the material was derived from radio conversations, only endophoric or intratextual references have been dealt with.

The analysis showed that the referents could be semantically classified into three groups, the important semantic criteria being personal/non-personal and concreteness/non-concreteness.

The first group includes people and countries and other organizations that function as subjects, i.e. persons. These are nearly always referred to by means of the personal pronoun *temalta*, with the exception of predicative clauses *See on nimi/amet* 'This is a name/occupation' (I have termed them 'clauses of introduction'). In the case of countries, however, there were a few sentences where the pronoun *see* was used for reference.

The second group consists of non-personal concrete objects. These are referred to in about 45 % of cases by the pronoun *temalta* and in 55 % cases by the pronoun *see*. Such syntactic positions as for instance pronoun + postposition favor the pronoun *see*, whereas when referring to a previously mentioned object in the unstressed position the pronoun *ta* (sometimes also *tema*) is common. Linguistic perception may also regard for instance events and performances as concrete objects.

The third group includes abstract entities and propositions. These are nearly always referred to with the pronoun *see*. Nevertheless, there were also utterances where the pronoun *ta* was used in referring to a relatively abstract referent (about 4 % of the examples belonging to this group).

By way of conclusion we might say that the more concrete the entity referred to, the higher the probability that it will be referred to anaphorically by means of the pronoun *tema* or its shortened form *ta*. In the case of persons the probability is almost 100 %. The animateness or inanimateness of a referent is thus important, but it is not the only criterion in the selection of the pronoun. In my material the third person pronoun *temalta* referred to an animate referent in only about half the cases; in the other half it referred to an inanimate referent. An inanimate entity regarded as concrete can be referred to by means either of the demonstrative pronoun *see* or the third person pronoun *temalta*. Those entities that are regarded as abstract are nearly always referred to with the pronoun *see*, although the occasional cases where the pronoun *ta* was used point to possible variation in this semantic group as well.

